

JIŘÍ SVOBODA

LUTHER A ČESKÁ REFORMAČNÍ TRADICE

V roce 1983 vzpomněl celý kulturní svět pětistého výročí narození německého reformátora Martina Luthera (připadlo na 10. 11. 1983). Tato velká osobnost se zapsala nesmazatelným písmem do dějin evropského a světového myšlení, kultury, politiky atd. Jak tomu bývá při takovýchto výročích i vzpomínka na Lutherovo narození byla příležitostí k vyslovení nejednoho soudu, který se pokoušel objasnit Lutherův vliv na společenské dění v minulosti i dnes. Lutherova reformace znamenala bouřlivé změny především ve vývoji Německa 16. století. Lutherské církve působí v obou německých státech i dnes, a tak není divu, že mimořádná pozornost byla Lutherovu výročí věnována právě zde, i když sledované záměry se od sebe v některých případech značně lišily.¹ Pokud zvažujeme vztah Luthera k české reformaci, a naopak, je známo, že domácí tradice se k Lutherovi chovala vždy spíše rezervovaně. Avšak i když je možné a potřebné sledovat vývoj českého protestantismu v jiných souvislostech, také při hodnocení jeho vztahu k lutherství lze vysledovat některé momenty, které můžeme v rámci české reformační tradice považovat za nosné. Do vztahu české reformace se ovšem podstatně promítly rozdílné společenskohistorické podmínky, v nichž oba ideové směry vznikly a jimiž byly limitovány. Proto je třeba nejdříve alespoň v krátkosti věnovat pozornost smyslu a působnosti Lutherova vystoupení samotného.

V tomto ohledu se můžeme opřít o klasickou Engelsovu studii *Německá selská válka*, v níž Engels na základě zmapování sociálního koloritu doby objasnil podstatu fungování Lutherových myšlenek ve všech společenských vrstvách, které jeho učení přijímaly jako svůj program.² Člověk 16. století vnímal svět prostřednictvím nábožensky formulovaných hodnot a soudů. Křesťanský ideový monopol na kulturu, morálku, právo atd. přesahoval i do oblasti právní a politické. „Církevní dogmata,“ říká Engels, „byla zároveň poli-

1 Tak např. spolkový prezident NSR Carstens v červnu 1983 prezentoval Luthera jako muže, který sice v minulosti rozdělil Německo na katolíky a protestanty, který ho však nyní, před společnou hrozbou ateismu, může znovu sjednotit.

2 Engels, B.: *Německá selská válka*, Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 7, Praha 1959, s. 362 an.

tickými axiomaty a citáty z bible měly u soudu platnost zákona.³ Křesťanství plnilo funkci univerzálního vyjadřovacího prostředku a cele srostlo s feudálními mocenskými strukturami. Kritika společnosti vedla tudíž přes kritiku náboženství a naopak, kritika náboženství vedla ke kritice společnosti. V této souvislosti je pochopitelná úspěšnost Lutherova ústředního reformačního principu sola fide — ospravedlnění pouhou vírou. Otázka „spasení“ tvořila vždy jeden z profilových momentů ideového komplexu křesťanství. Kdy člověk může tohoto iluzorního aktu dosáhnout, jak má žít, to byly otázky zaměstnávající mysl tehdejšího člověka. Luther, jsa cele dítětem své doby, promítl svou zvýšenou náboženskou senzibilitu do přesvědčení, že spasení nemůže člověk dosáhnout žádnými dobrými skutky (nemůže si ho pro svou hříšnost zasloužit), nýbrž že je jen záležitostí „boží milosti“. „Zákon žádá celé srdce a se skutky se nespokojuje, nýbrž skutky, které člověk nečiní z celého srdce, spíše jako pokrytecké a lživé trestá.“⁴ Toto pojetí znamenalo nejen odmítání magických úkonů, jejichž prostřednictvím církve spasení slibovala, a odmítnutí „dobrých skutků“ v její prospěch (zejména odpustků), ale vlastně odmítnutí církve samotné. Luther, ovlivněn též studiem Pavla a raného křesťanství, kritizoval bohatství a život církevní hierarchie. Tím ovšem vyslovoval morální soudy, které měly ve své době obecnou platnost a působnost.

Lutherova reformace plnila roli aktivizačního momentu u všech společenských vrstev, které usilovaly o vlastní emancipaci, i když důvody recipování reformačních idejí byly případ od případu jiné. Vytvoření tzv. levné církve vedlo k odstranění politického vlivu katolicismu i k sekularizaci velkých církevních majetků ve prospěch šlecht, která se tak stávala ještě více nezávislou na císaři, který se o katolicismu opíral. Pro podnikavějšího měšťana bylo jistě zadostiučiněním Lutherovo kladné ocenění práce a kritika feudálního parazitismu. Zároveň s odstraněním církve zmizel i jeden z nositelů umělých omezování výroby, různých feudálních cel, tabu či privilegií, tedy nástrojů, které podnikání brzdily. Vedle obecně morálních aspektů to byly impulsy spojené s konkrétními zájmy, které tak umocnily působnost Lutherových myšlenek uvnitř tohoto tzv. umírněného křídla reformace nebo, jak říká Engels, oficiálního kacířství středověku.

Vedle kacířství měst to však bylo kacířství plebejské, které vyjadřovalo zájmy nejnižších vrstev a které pochopilo Lutherovy výzvy k potrestání „zkažených římských kněží“ jako výzvu ke vzpouře proti své vrchnosti.⁵ V Německu docházelo již od počátku 16. století k lokálním projevům odporu, avšak teprve reformační ideje pomohly zapálit strhující požár selského povstání, které ovšem u Luthera nenašlo pochopení. Teologické zdůvodnění nutné poslušnosti světské moci je možno u Luthera hledat v jeho učení o dvou říších — duchovní a světské. Zatímco v duchovní říši vládne bůh podle Luthera přímo, ve světské jen zprostředkovaně. K potlačení hříchu zde slouží instituce světské vrchnosti. Kdyby byl svět dobrý, proto by nepotřeboval stát.⁶ Pro případ, že by křesťanská vrchnost nevládla křesťansky, ponechává Luther možnost

3 Tamtéž, s. 372.

4 Luther M.: *Předmluva k epištole Římanům*, Křesťanská revue 1983, s. 27.

5 Engels, B.: c. d., s. 373 aj.

6 K tomu viz Fesser, G.: *Martin Luther und der Staat*, In: *Martin Luther und das Erbe der Frühbürgerlichen Revolution*, Wissenschaftliche Zeitschrift, F.-Schiller-Universität Jena, 1983, s. 27.

pasivního odporu, neboť trestat světskou moc přísluší podle něj pouze bohu, jediný bůh může po ní žádat skládání účtů.⁷ Světské moci se tak dostává posvěcujícího poslání, což ve svých důsledcích znamená nejen odůvodnění poslušnosti, ale též vymanění státu z ideologického vlivu a mocenského dozoru církve a nakonec i podřízení nově vznikajících zenských církví vlivu světských vládců.

Lutherovo vystoupení bylo ve své době projevem velké osobní odvahy, neboť bylo namířeno proti staletým řádům ovládajícím společnost i myšlení individuí. Jeho reformace však našla, jako specificky náboženský odraz sociálních problémů doby, plné pochopení u německých stavů, pod jejichž ochranou Luther promyslel a obhajoval svoje reformační principy.⁸ Díky jejich ochraně se též nemusel obávat tragického osudu Jana Husa, se kterým se ostatně cítil být velmi spřízněn.⁹

Vliv Lutherova myšlení byl ve své době mnohostranný, byl ovšem též rozporný. Jde především o skutečnost, že Luther sám nedohlédl do míst, ve kterých ho rázně překračovalo plebejské křídlo reformace vedené Münzerem. K pozitivním stránkám jeho myšlení patří kritika mravní plytkosti katolicismu jakož i skutečnost, že se stalo aktivizačním momentem v procesu sebeuvědomování mladé buržoazie, která ještě žila ve stínu feudálů, jejímž historickým úkolem však bylo feudální řád rozbít. V těchto dimenzích je dnes Luther nahlížen zejména v NDR, kde široká fronta vědeckých, politických, kulturních i náboženských představitelů usiluje o zhodnocení Lutherova dědictví jako součásti pokrokových národních tradic. Uveďme v této souvislosti např. slova s. Ericha Honeckera na ustavující schůzi Výboru Martina Luthera v NDR, jehož se stal předsedou: „Lutherův vliv a vliv reformace, která z něho vzešla, daleko přesahoval rámeček země. Byl jedním z průkopníků převratů, jimiž německé státy a Evropa vstoupily do epochy úpadku feudalismu a do epochy buržoazních revolucí.“¹⁰ V NDR byly též oslavy Lutherova narození chápány jako příležitost k prohloubení vztahů mezi socialistickým státem a lutherskou církví. V tomto smyslu bylo poukazováno např. na pozitivní význam Lutherova ocenění práce jako práce pro bližního, které může být základem tvůrčí činnosti věřícího občana ve prospěch socialistického státu. Zároveň však nebyl opomenut ani moment trpného setrvání člověka v sociálním postavení, který zrazivá z Lutherova pojetí práce jako „povolání od boha“, neboť může být zdrojem otupování reálných společenských aktivit ve prospěch pokrokového vývoje ve světě.¹¹

V našich domácích podmínkách nebyla Lutherovu výročí, z pochopitelných

7 Tamtéž, s. 28.

8 Z Lutherových spisů u nás vyšlo např. *O svobodě křesťanské, Babylonské zajetí* (1935), *Malý katechismus* (naposledy 1982).

9 V roce 1520 se Luther otevřeně hlásí k Husovi a k tomu, že „evangelická pravda byla vyslovena již před sto lety“. Viz Bormann, F.: *Martin Luther — Reformatorische Theologie und das gesellschaftlicher Fortschritt*, In: *Martin Luther und das Erbe...*, s. 14. Srovnej též Lutherův výrok: „Hus o mně věstil, když psal z Kostnice do Čech: Upekou husu, ale po sto letech uslyší lábat' zpívat. Tu budou musít trpět.“ Citováno dle Hrejsa, F.: *Dějiny křesťanství v Československu V*, Praha 1948, s. 32.

10 Viz *K 500. výročí narození Martina Luthera*, SPVC MK, Praha 1982, s. 158.

11 K tomu viz Peine, G.: *Zur schöpferischen Rolle des Wissenschaftlichen Ateismus bei der Analyse der Arbeitsethik Martin Luthers*, In: *Forschungsberichte und Beiträge*, č. 34, Pädagogische Hochschule Güstrov 1983, s. 208 an.

důvodů, věnována taková pozornost jako např. v NDR. Nicméně sledování vlivu Lutherova myšlení na české prostředí není rovněž bez zajímavosti, a to z několika důvodů. Reformace sehrála důležitou roli i v historickém vývoji našeho národa a tato reformace se s Lutherem tak či onak stýkala. Moderní český protestantismus pak navazuje na některé nosné momenty, které se v české reformační tradici profilovaly zvláště ve styku s lutherstvím. A konečně také toto navázání pomáhalo vytvářet okolo českého protestantismu gloriolu pokrokového ideového systému, která byla živá zejména mezi dvěma válkami, jejíž ideové přesahy, i když různě modifikovány, jsou patrné i dnes.¹²

Jestliže bylo Německo 16. století zasaženo Lutherovým vystoupením jako bleskem, pak totéž se ani zdaleka nedá říci o českých poměrech. I když příznivý ohlas měla Lutherova obhajoba Jana Husa v tzv. lipské disputaci v létě 1519, byla to právě domácí reformace, která se různou měrou lutherství bránila.¹³ Většina národa byla utrakvistická, přičemž zejména šlechta, která byla spokojena se sekularizací církevních statků a se svým vlivem na utrakvistickou konzistoi, měla dlouhodobý vliv na ideovou úroveň utrakvismu. O jeho slabosti svědčí i to, že jeho kněží přijímali svěcení od kněží římských a církevní úřady byly obsazovány buď šlechtou nebo příslušnými městskými radami.¹⁴ Ekonomické či politické stimuly pro přejímání lutherství prozatím chyběly a čeští stavové se spokojili se slabou, ale fungující církví pod obojí. V těchto podmínkách k nám pronikalo lutherství spíše živelně a první snahy po reorganizaci utrakvismu v jeho duchu se projeví až koncem 30. let 16. století. Jsou spojeny s činností Václava Mitmánka, první velké osobnosti utrakvismu (osobnosti vzešlé z jednoty bratrské) po letech. Tyto pokusy však skončily zásluhou naprosté dezorientace utrakvistických kněží v problematice lutherské reformace nezdem. Nicméně sílící vliv Lutherových myšlenek měl za následek vytvoření tzv. novoutrakvistického křídla. K vystupňování úsilí tohoto křídla došlo poté, co si čeští stavové plně uvědomili rekatolizační snahy Habsburků. Novoutrakvistická šlechta nyní usilovala o to, aby se mohla hlásit k augsburskému vyznání, za jehož pomoci chtěla dosáhnout obdobného postavení v monarchii, jako měla německá knížata.¹⁵ Tyto snahy vyústily po známých peripetiích do vydání České konfese v r. 1575. O vlivu lutherství na tuto konfesi svědčí skutečnost, že se téměř v šedesáti procentech opírá o text konfese augsburské.¹⁶ Lze tedy říci, že míra vlivu lutherství uvnitř českého utrakvismu rostla úměrně s tím, jak pociťovali čeští stavové potřebu využít ho pro svoje politické cíle. Lutherská orientace nakonec byla v utrakvismu silná, i když politické cíle českých stavů, jak známo, později žalostně ztroskotaly.

12 Viz Loukotka, J.: *K úloze protestantismu v českých dějinách*, Ateizmus 1976, č. 6, s. 507.

13 Během této lipské disputace se Luther přiznal k souhlasu s některými Husovými články. Je zajímavé, že v této době Luther ještě nestál na proticírkevních pozicích. Do nich ho svou manipulací zahnal vlastně jeho protivník J. Ecke. K tomu viz např. Dvořáček, J. A.: *Luther a čeští kacíři*, Kostnické jiskry 1967, s. 37.

14 Viz Janáček, J.: *Nástup reformace v českých zemích*, In: K 500. výročí narození Martina Luthera, SPVC MK, Praha 1982, s. 104 an.

15 V této souvislosti není bez zajímavosti, že zatímco před sto lety usilovali čeští stavové o uznání kompaktát jako o výraz vlastní svébytnosti, ve druhé polovině 16. století usilují o jejich zrušení z téhož důvodu, neboť kompaktáta se stala oporou staroutrakvismu a z ideového, organizačního a politického důvodu se jevila jako nevyhovující.

16 Viz Otter, J.: *Ekumenická dimenze České konfese*, Křesťanská revue 1975, s. 137.

Vedle utrakvismu ovšem zrodila česká reformace ještě jednu, nepoměrně menší, svou organizací spíše výběrovou až exkluzivní, o to však více ideologickou určitější církev, jednotu bratrskou. Její vznik v r. 1457 byl výsledkem odstěpného procesu uvnitř utrakvismu. Původní sociální složení jednoty ukazuje na to, že to byly především nejchudší společenské vrstvy, které v důsledku nespokojenosti se silícím útlakem i situací v církvi vytvořily první bratrské sbory.¹⁷ Ve společenském klimatu po porážce táborské revoluce na ně působilo myšlení Chelčického nejen kritikou učení o trojím lidu a světské moci, ale též požadavkem, aby se křesťan vzdal jakéhokoliv násilí. V tomto duchu se jednotu cele distancovala od vnějšího světa, dodržovala zákaz některých povolání, zavedla vlastní svěcení a instituci trojího členství, tzv. přistupujících, prospívajících a dokonalých.¹⁸ Únik na venkov do nábožensky horlivě žijících komunit byl zdrojem přesvědčení o mravně správné cestě za „spasením“.

Po počáteční jasné koncepci života v ústraní však dochází v jednotě ke změně. Je diktována skutečností, že do ní začali vstupovat lidé z měst a pro exkluzivnost své morálky se stala přitažlivou i pro příslušníky vyšších vrstev. V teologii jednoty se nová situace promítá v rovině typické pro reformaci, v učení o „spasení“. V jednotě postupně převládl názor, že tento akt není výsledkem výhradně uzavřeného sborového života (tedy dobrých skutků), nýbrž „milosti boží“. Projevuje se ovšem právě v konání dobrých skutků.¹⁹ Teologicky byl rovněž zdůvodněn názor, že křesťan může setrvat na cestě ke spasení, i když se účastní světské moci, tím spíše, že v ní může *působit v duchu jednoty* (podtrhl J. S.).²⁰ Jednota tak formulovala ústřední reformační princip „sola fide“, i když za jiných okolností než Luther a také s jinými důsledky. Nikdy neupustila od důrazu na mravný sborový život a udržovala stálou distanci od světské moci. V tomto zachovala učení Chelčického, zároveň se však výrazně odlišila od lutherství, které se světskou mocí srostlo.

Otcem tohoto obratu byl koncem 15. století Lukáš Pražský, který také vedl za jednotu počátkem 20. let 16. století diskusi s Lutherem o jednotlivých sporných otázkách. Pomineme-li rozdílné názory na vzdělání či některé teologické problémy, pak k ústředním sporným bodům patřil právě bratrský důraz na sborový život, který v Lutherově podání znamenal přílišné lpění na dobrých skutcích. Postoj jednoty byl právě opačný a pregnantně ho charakterizoval představitel moderního českého protestantismu J. L. Hromádka, když napsal: „Luther byl natolik zaujat otázkou osobního spasení, že své stoupence učinil lhotejně k tomu, co se děje ve světě. Nezdůraznil dost jasně, že i řády tohoto světa podléhají autoritě evangelia a mají být podle něho budovány.“²¹ Tato formulace představuje jednak základní bratrské téma o „dosvědčování pravdy evangelia“ ve společnosti, téma, které zjeví se v jednotě z uvedených příčin upevňovalo ve styku s lutherstvím svoji platnost, na druhé straně pak je vyjádřením vztahu jednoty (ale i moderního českého protestantismu) k Lutherovi — je to „lutherství po česku“.

17 Říčan, R.: *Dějiny jednoty v přehledu*, In: *Jednota bratrská 1457–1957*, Praha 1956, s. 14 an.

18 Molnár, A.: *Počínající, pokračující, dokonalí*, In: *Jednota ...* s. 149 an.

19 Říčan, R.: c. d., s. 24.

20 Tamtéž, s. 25.

21 Hromádka, J. L.: *Martin Luther*, *Křesťanská revue* 134, s. 36.

I když jednota prošla ve 30. letech 16. století obdobím silného prolutherského vlivu, který se projevil např. vstupem dvaceti pánů do jednoty v r. 1530, či ještě více přímým Lutherovým vlivem na bratrské konfesi z roku 1535, došlo v ní později k příklonu ke kalvinismu, protože prý „v kalvínském důrazu na řád ve sborovém životě našli bratří potvrzení toho, co jim bylo dávno vlastní“.²² I když to ani zdaleka neznamená, že jednota byla schopna oné průraznosti, se kterou Kalvín organizoval nové formy společenského života v Ženevě.

Při celkovém pohledu na naznačené vztahy je vidět, že lutherství vyrůstalo a zakotvilo ve zcela jiných sociálních podmínkách. Jako tzv. umírněné křídlo německé reformace se stalo nástrojem hluboké restrukturalizace společnosti. Toho tradice „tichých v zemi“ — tradice bratrská nemohla být nikdy schopna. Jednota svým důrazem na mravní sborový život vlastně nikdy nepřesáhla rámec sociální základny, ze které vznikla. Lze v této souvislosti akceptovat názor Z. Nejedlého, že ve styku jednoty s německou reformací se bránilo vlastně husitství před lutherstvím.²³ Bylo to ovšem husitství, které korigováno Chelčickým, ztratilo z historickospolečenských důvodů smysl pro revoluční akci. Svou roli v tomto vztahu jistě hrál i národnostní moment, který však byl podstatně limitován růzností sociálního prostředí, z něhož oba ideové proudy vznikly. Pokud akceptujeme Engelsovo dělení reformace, pak jednota představuje svébytnou podobu onoho plebejského křídla kacířství, pro něž nervním bodem vztahu k ostatnímu světu zůstává otázka vztahu ke světské moci. Zatímco lutherství s ní srůstá, jednota (tak jako táborský radikalismus či němečtí sedláci) vychází z její kritiky. Svérázná pečeť historických podmínek jejího vzniku však tento vztah také svérázně modifikuje. Například tak, že se toto plebejské křídlo kacířství otevírá světu a nakonec i šlechtě, avšak má k ní stálou nedůvěru. Z tohoto obratu vyvozuje svoji povinnost „dosvědčování“ a zachovává si charakter organizace s pocity vlastní společenské výjimečnosti. V samotném českém evangelickém dějepisceví se ujalo též dělení na tzv. první a druhou reformaci.²⁴ V tomto ohledu je jednota cele výsledkem reformace první. Vzešla z určité radikalizace náboženského vidění světa především u nejhudších lidových vrstev, jež vyústila v radikalizaci křesťanského pojetí mravnosti. Je zřejmé, že jak lutherství tak jednotu nelze hodnotit náboženskými měřítky, podle nichž by jeden z ideových proudů byl díky své teologii dokonalejší než druhý. Je třeba je chápat jako výsledek složitého vývoje rozdílných sociálních procesů. V tomto smyslu jsou oba ideové celky v některých ohledech opravdu těžko slučitelné.

K nejvýraznějším momentům ideologie jednoty, které se upevnily právě v jejím styku s lutherstvím, je její pocit poslání ve společnosti, který má mít mravní důsledky pro život. Na tento moment, jako na jeden z nosných momentů domácí tradice, pak navazuje i moderní český protestantismus. Při sledování vzájemného vztahu lutherství a českého protestantismu v jeho moderní podobě můžeme tedy použít dvou zorných úhlů. Jednak lze sledovat přímé reakce českých evangelíků na dění uvnitř lutherských církví, jednak lze použí-

22 Císařová, A.: *Kalvín a česká reformace*, Kostnické jiskry 1946, č. 5.

23 Nejedlý, Z.: *O smyslu českých dějin*, Praha 1952, s. 76.

24 Viz např. Molnár, A.: *Česká reformace*, Kostnické jiskry 1946, č. 37.

vat svým způsobem zprostředkovaného pohledu, který postihuje ideovou kontinuitu české reformační tradice od dob, kdy se s lutherstvím živě stýkala až po současnost.

K rozvoji protestantského modernismu u nás došlo zejména mezi dvěma válkami. Z hlediska konfesijního lze říci, že u nás převládala orientace kalvínská nad lutherskou.²⁶ Také v českém prostředí však dochází ke stírání konfesijních rozdílů a sporné otázky jsou kladeny spíše do souvislosti s působením moderních protestantských směrů. V tomto ohledu byla u nás situace poměrně pestrá. Na počátku 20. let tohoto století jsou některé významné osobnosti pod vlivem liberální teologie (Žilka, Linhart), roste však i zájem o sociální křesťanství (Bednář aj.). Avšak i když Ragazův vliv je u nás mezi dvěma válkami poměrně silný, přece si získává zejména od počátku 30. let stále silnější pozice nová generace protestantských teologů shromážděná okolo profesora Husovy bohoslovecké fakulty J. L. Hromádky, který svým myšlením stál v těsné blízkosti Barthovy teologie krize. Zároveň však lze říci, že i přes tyto rozdíly se v českém protestantismu projevuje jako jeden z charakteristických momentů společná tendence navazovat na přerušenu domácí reformační tradici, zejména na bratrství.

Tato tendence byla nepochybně posilována Masarykovou buržoazně reformistickou soustavou, zejména jeho pojetím českých dějin. I když reflexe Masarykových názorů uvnitř českého protestantismu nebyly zdaleka jednotné, přece se jako nosná projevila idea o pokrokovosti české reformační tradice v bratrském, Masarykem zcela nehistoricky pojatém akcentu na mravnost.²⁷ Známá revoluce „hlav a srdcí“ měla být též pokračováním v hledání dokonalejšího světového názoru, k jehož hledání prý dala podnět jednota a který se měl stát i osnovou pro dokonalejší společenský řád.

Český protestantismus mezi dvěma válkami se jevil jako poměrně pružný ideový proud, který reagoval jak na dění uvnitř světového protestantismu, tak na domácí politické poměry a na ožehavé sociální problémy doby. V tomto smyslu např. těžil ze situace po vzniku samostatné republiky, v níž díky zvláště našeho národního vývoje bylo příznivé klima k vytvoření a obhajobě názoru, že český protestantismus byl vždy pokrokovou ideologií a jeho zájmy se shodovaly se zájmy národa. Odtud bylo vyvozováno přesvědčení, že se může stát integrující společenskou silou i nyní.²⁸ V tomto duchu se také snažil např. o převedení revolučního dělnického hnutí k praktickým protestantským duchovním misie. F. Žilka např. vyslovuje přesvědčení, že ideál rovnosti převzal socialismus z křesťanství a že ho lze dosáhnout nikoli revolucí, nýbrž zdoluhavou cestou svědomí. Výsledkem je apel, aby se dělnictvo spojilo s křesťanstvím.²⁹ V podmínkách buržoazního Československa tak tato ideologie působila, i přes subjektivně poctivý pocit sounáležitosti mnohých představitelů

26 Po tolerančním patentu bylo vytvořeno 19 sborů evangeliků augsburského vyznání a 54 sbory reformovaných. Tato orientace trvala až do vytvoření Československé církve evangelické v r. 1918, která obě větve spojila, stále v ní však převládají kalvínské prvky nad lutherskými.

27 Je známo, že Masaryk rozlišoval v české reformaci dva typy: jeden měl usilovat o nápravu světa mečem, druhý slovem; za vyšší typ prohlásil právě bratrství. O Masarykově pojetí bratrství a o reflexích Masarykových názorů uvnitř českého protestantismu píše ve studii *K funkci morálky v moderním českém protestantismu*, Filozofický časopis 1982, č. 4, s. 625–639.

28 Viz Brož, L.: *Od tolerance k dnešku*, In: *Od reformace k zítřku*, Praha 1956, s. 160.

29 Žilka, F.: *Přispívá křesťanství k sociálnímu rozvoji*, Kostnické jiskry 1936, s. 106.

českého protestantismu se sociálně slabými vrstvami, objektivně proti jejich zájmu a byla velmi blízká buržoazní ideologii tzv. hradního křídla. To je druhá strana navazování na domácí reformační tradice.

Přímé reakce českých evangelíků na dění uvnitř lutherství mezi dvěma válkami byly ovlivněny tím, že se německý protestantismus z velké části angažoval ve prospěch německého fašismu.³⁰ Tato skutečnost se stala předmětem kritiky a úvah o lutherském pojetí principu solafideismu a o důsledcích Lutherovy nauky o dvou říších. Výsledkem českého protestantského vidění těchto problémů bylo přesvědčení, že právě odtud je přímo vyvoditelné sepětí a v podstatě podlehnutí křesťanství ideologii fašismu. Tvrdí se např., že „Luther ustoupil od demokracie, ke které jeho učení vedlo, a na místo autority papežské nastolil autoritu světskou. Zcela jinak si vedla reformace česká“.³¹ Je skutečností, že představitelé českého protestantismu zachovali v období ohrožení základních lidských hodnot fašismem na rozdíl od většiny německých (výjimkami zde byli např. Niemöller či Bonhoeffer) občansky čestné postoje a že našli pevné místo v široké protifašistické frontě (někteří za to zaplatili svým životem). Je pravda, že např. Hromádka vyvodil ze své teologie závěry, v jejichž zorném úhlu odsoudil jak fašismus, tak i západní buržoazní demokracie za to, že jeho nebezpečí dostatečně nečelily. Spíše než na teologickou zdůvodnitelnost sociálních procesů však ukazuje tato skutečnost na mnohoznačnost a rozpornost ideového komplexu křesťanství.

Poválečná situace je pro český protestantismus charakteristická několika základními momenty. Je to účast na ekumenickém dění, snaha o zapojení do mírového hnutí,³² ale též úsilí o nalezení vlastního místa v podmínkách budování socialismu. Český protestantismus nachází toto místo dík relativně pokrokovému projektu účasti křesťana na životě socialistické společnosti, o jehož vytvoření se podstatnou měrou zasloužil Hromádka. Marxismu se zde přiznává schopnost budovat sociálně spravedlivý řád, zároveň je mu však odnímána možnost duchovně a mravně sjednotit společnost. To je podle Hromádky úkolem křesťana, který má ve smyslu „evangelijní zvěsti“ ukazovat svým současníkům na vyšší hodnoty.³³ V těchto formulacích se Hromádka projevuje nejen jako protestant moderní, ale též jako protestant český. Je možno říci, že Hromádka v tomto smyslu podstatně ovlivnil duchovní klima, ve kterém současný český protestantismus žije. To se projevilo nakonec i v současných hodnoceních Lutherova dědictví v tomto prostředí.

Při výročí vzniku světové reformace v r. 1967 formulovali někteří z představitelů poválečného českého evangelictví tezi o tzv. nedokončené reformaci. Ve složité situaci moderního světa, jež se projevuje ostrými sociálními a třídními střety, konfrontuje blíže nespécifikovaný historický optimismus s pocity skepse (opět blíže nedefinovanými). Podle tohoto pojetí reformační zvěst o „milostivém bohu proráží úzkou cestu naděje mezi falešnými nadějemi

30 Byli to tzv. němečtí křesťané či novolutherské křídlo, jehož představitelé byli např. Paul Althaus a Emanuel Hirsch, kteří se zasloužili o šíření ideologie nacismu v církvi. Zastánci tohoto směru nakonec církve v Německu zcela ovládli. Viz Hromádka, J. L.: *Německý protestantismus*. Křesťanská revue 1933, s. 242 an.

31 Linhart, F.: *Martin Luther a dnešní Německo*, Křesťanská revue 1933, s. 293.

32 Zde je možno připomenout např. činnost J. L. Hromádky ve Světové radě církví či podíl českého protestantismu na vytvoření a činnosti Křesťanské mírové konference.

33 Viz moji cit. studii, s. 635 an.

a mezi beznadějí“.³⁴ Lutherovo pojetí solafideismu zde funguje jako záruka toho, že naše dějiny nejsou beztvarym kolotáním a směřují k dobrému vyústění.³⁵ Tato dimenze „nedokončené reformace“ je pak rozšířena o téma revoluce,³⁶ na které byl nucen reagovat i moderní světový protestantismus. Objektivně probíhající revoluční procesy ve světě jsou zde ovšem nahlíženy ve světle křesťanovy povinnosti „pohledět ve světle božím na svět a pokusit se utvářet, to je re-formovat... Království boží volá k tlaku na současnost, aby byla vytvářena ve světle božích zaslíbení“.³⁷ Lutherova reformace je charakterizována jako nedokončená proto, že prý oblast společenského působení křesťana ponechala poněkud mimo oblast hlavního zájmu.³⁸

Jestliže „české“ vidění lutherství přispělo v meziválečném období k postojům, které podstatně korespondovaly s ideologií sociálního reformismu, pak současné reflexe lutherské problematiky, které aktualizují úkoly křesťana ve světě, pomáhají dotvářet zdánlivě odideologizovaný pohled na sociální systémy, který se v různých podobách projevuje v současném křesťanství jako obecný znak, charakterizující úsilí tohoto náboženského směru o prosazení křesťanských hodnot v současném světě. Když si např. v souvislosti s lutherskými oslavami klade J. Smolík otázku, proč moh být Luther v minulosti nejednou zkresleně chápán,³⁹ pak příčinu nachází v tom, že z Lutherova principu solafideismu „vyprchal eschatologický moment průniku starého a nového světa“.⁴⁰ Idea tohoto eschatologického průniku se ovšem v současném českém evangelictví projevuje pocitem zvýšené potřeby evangelijní misie, neboť prý v současném sekularizovaném světě se církvi naskýtá šance „proměnit se v bratrství, kterému je společné vědění Kristova lidu, povolání a vykoupení k tomu, aby bylo živým svědeckvím evangelia uprostřed lidské společnosti“.⁴¹ Pocit potřeby evangelijní misie není jistě vlastní pouze českému protestantismu. Avšak onen ideový oblouk, který můžeme vést z pocitu vyvolení od reformační jednoty až po současnost, ukazuje na podstatu ideologického zatížení tohoto pocitu v minulosti dávné, blízké i dnes, dešifruje význam „naddějinných“ křesťanských idejí a ukazuje jejich společensko-historickou podmíněnost. Nehledě k tomu, že křesťanství již dávno neplní onu funkci univerzálního vyjadřovacího prostředku a dynamika společenských procesů spočívá na zcela jiných společenských silách. Jestliže jsme se přes naše zúžené hledí (problematika německé i české reformace je jistě nepochybně širší) dostali od Luthera k modernímu českému protestantismu, bylo to proto, abychom objasnili některé základní ideové tendence, které jsou mu vlastní.

Žijeme ve společnosti, která usiluje o vytvoření sociálně politické jednoty lidu, realistické náhledy českého protestantismu na vztah církve k socialistické společnosti jsou zde jistě vítány. Žijeme ve světě, kde se sjednocují všechny

34 Srov. např. *Křesťanská revue* 1968, s. 175.

35 Tamtéž.

36 Problém revoluce je ve světovém protestantismu živý zejména od světové konference o církvi a společnosti, která se konala v r. 1966 v Ženevě.

37 Tamtéž, s. 178.

38 Tamtéž, s. 180.

39 Jde např. o zmínovaný kritický vztah k meziválečnému německému lutherství.

40 Smolík, J.: *Úvodník Křesťanské revue*, 1983, č. 6, s. 121.

41 Hájek, M.: *Sláva a pád lidové církve*, *Křesťanská revue* 1983, č. 1, s. 5.

síly k boji za zachování nejdůležitější životní hodnoty — práva na život v míru. Ani zde není přínos věřících malý. V souvislosti s českým protestantismem lze znovu připomenout jeho podíl na vytvoření a práci křesťanské mírové konference. Jsou to styčné body, které vytvářejí atmosféru vhodnou pro vzájemné porozumění. Povahy základních ideových rozporů však zůstává stále zachována.

LUTHER UND DIE TSCHECHISCHE REFORMATIONSTRADITION

Studie Luther und die tschechische Reformationstradition versucht sich gemeinsam mit den Luthersfeiern die wichtigen Züge der Beziehung des tschechischen Protestantismus zu Luthersdenken zu erklären. Die Luthersreflexionen in einem tschechischen Milieu in der Zeit des Antritts der Weltreformation erklärt sich in Hintergrund verschiedenen social-historischen Kontexten, die hier die Luthersgedanken beschränkt zu hatten. Diese Studie bemüht sich auch verschiedene Momente zu erklären, die sich profilierten in der tschechischen Reformationstradition wie sehr wichtig in der Treffung mit Lutherstraditionen und die die gleichzeitigen Protestanten zum Luther und auch das Profil eines zeitgemässisches tschechisches Protestantismus beeinflussen.